

գործածուած ուստի շատ օրինակուած գիրք մ'ի հարկէ այլեւայլ խմբագրութիւններ կ'ունենար: Ուստի Հրահատայ եւ Կորնթացեաց Գ թղթին այս համանախնայութեամբն ապացուցուած էր համարենք որ վերջնայն հեղինակն զՀամաբարբառ գործածած է:

Կորնթացեաց Գ թղթին Աստուածաշնչի կոչմանց մեծագոյն մասն՝ Առաքելոց թղթերէն առնուած է: Աստուգ, որչափ որ թարգմանութեանց ձեռքը կրնանք հետեւցնել, լիովին կը նոյնանան Պեշխմթայի հետ, եւ միայն երեք խօսք շեղած կը գտնենք Պեշխմթայէն: Եւ ասոնք են՝ Հռոմէի. Ա, 3. Ա. Կոր. ԺԵ, 37. Ա Պետր. Գ, 22: — Հռոմէի. Ա, 3 Պեշխմթա յաւելուած մ'ունի: Յայնք կ'ընէ հոս պարզապէս $\epsilon\chi$ $\sigma\pi\epsilon\rho\rho\alpha\tau\omicron\varsigma$ $\Delta\alpha\upsilon\iota\delta$ (ի զաւակէ Դաւթի), իսկ Պեշխմթա "ի զաւակէ Գառնի Դաւթի" (Δαυθ), եւ այս՝ "Գառնի" կարգացած է նաեւ Ա. Եփեսմ իւր գործածած Աստուածաշնչին մէջ, ինչպէս կը ցուցնէ Հռոմայեցեաց թղթոյն Եփեսմայ ձեռնութիւնը, որուն մէջ կ'ըսուի բոտ հայերէն թարգմանութեան՝ "ի զաւակէ Գառնի Դաւթի":¹ Դեռ Համաբարբառի Եփեսմայ Մեկնութեան մէջ կ'ըսուին կ'ըսուին այնպիսի տեղէ մ'որ նոյն կ'երեւայ Հռոմէի. Ա, 3 տեղոյն հետ: Այսպէս եւ Մեկնչի ինքանով թեման հանգըրդ այսպէս. "Ջի թէ՛ զնա նայնութի զի ասոց՝ բա Եդիսթէլ՝ Կոչ Կոչ, զի յայտ աղաւթն թէ՛ եւ Մարիամ ի ստանէ անտի Ղեւեկայ է. — եւ ահա արիւի եւ ասոց նմա վասն Զուեւի՜ փու եւ Մարիամն թէ Եդիսթէլ ի Գառնի Դաւթի էն . . . :² Արգ էթէ Մարիամ՝ յայլմ ազգէ է, սուտ եղեւ այն՝ զի ասէ՛ ի Գառնի Դաւթի . . . : Դեռ Առաքելոց զարմեալ վկայէ յաւել անդ իւրում՝ Տեր մը Եփեսա Գրեթոս, ասէ, ի Մարիամայ եդէ՛ ի Գառնի Գառնի Դաւթի, երկուս կոչմանց արեւութեան, որպէս գրեալ է. Եփեսմէ Եւ Մարիամ, որ Եփեսմէ Եդիսթէլ, երկուսն է՝ Գառնի Դաւթի: Եւ՝ Առաքել վկայէ. Եփեսա՝ Փրկիչ էր ի Մարիամայ ի զաւակէ տանի Դաւթի ի ձեռն Հռոմէյն սրբութեան: Արգ Հռոմայեցեաց թղթոյն այս տողէն կ'ըսուէ եւ նաեւ Կորնթացեաց Գ թղթին իւրիշ մէկ տեղէ ալ, այսինքն՝ Գ, 5 ուր կ'ըսուի միայն "ի Գառնի Դաւթի, եւ չէ՝ "ի զաւակէ Գառնի Դաւթի":³ Եւ այն՝ կարելի չէ ընդունիլ որ այս տեղոյն ընդգիրն յետոյ ուրեմն սրբագրուած ըլլալ Աստուածաշնչի հայերէն թարգմանութեան համեմատ: Վասն զի նաեւ Ե, 1⁴ եւ 1⁵ կը համա-

ձայնին լիովին Հի հետ: Ուստի "Գառնի" յաւելուածն արդէն Կորնթացեաց Գ թղթին ասորի բնագրին մէջ կը պակտէր: Այսպէսով գտնէ կարելի է որ Կորնթացեաց Գ թղթին հեղինակն այնպիսի ասորի Աստուածաշնչն մը կը գործածէր, որ՝ ընդգէմ Պեշխմթայի, եւ Հրահատայ եւ Եփեսմայ գործածած Աստուածաշնչին՝ աւելի համանախնայ էր յաւելուածին, եւ Հռոմէի. Ա, 3 տեղոյն մէջ "Գառնի" յաւելուածը չունէր:

Պեշխմթայ ուրիշ շեղում մը կը գտնենք Գ, 26 տեղն՝ "գործենց սերմանս եւ զայլոց սերմանեաց": Այս խօսքն առանց տարակուսի Ա. Կոր. ԺԵ, 37 խօսքէն է, ուր յունարէնն է $\gamma\upsilon\mu\alpha\nu\omicron\nu$ $\chi\omega\chi\omicron\nu$, $\epsilon\iota$ $\tau\upsilon\chi\omicron\iota$, $\sigma\iota\tau\omicron\upsilon$ $\tau\iota\upsilon\omicron\varsigma$ $\tau\omega\nu$ $\lambda\omicron\iota\pi\omega\nu$. Պեշխմթան բացի ցորնին՝ գարի ալ կը յիշէ, սակայն՝ "Հասն մերի ցորենց կամ՝ գարւոյ կամ՝ այլոց սերմանեաց" եւ այսպէս ունի նաեւ Հրահատ Զգոն (էջ 155):** Իսկ արգ. Կորնթացեաց Գ թղթոյն յունարէնին կը հետեւի եւ ոչ Պեշխմթայի: Ասկայն գուր թողուած բառն հոս այնպէս աննշանակ է որ ապահով հետեւութիւն մ'անիկ հանել չենք կրնար թէ ինչպէս էր անոր սկզբնական ասորի Աստուածաշնչին մէջ այն խօսքն:

Այլապէ՛ ի խղիւղն յաշորգ գէպքին մէջ: Ա. Պետր. Գ, 22 տեղոյ մէջ Վուլգատայ Պեշխմթայի գէմ սա յաւելուածն ունի՝ *ut vitae aeternae haereditas efficiamur*. Արգ այս խօսքը կը յիշեցնէ զարմանալի կերպով Կորնթացեաց Գ թղթին սա խօսքը (Գ. 36) *զգեանս յաւիտականութեան փառանքաշնչի*:⁴ Եթէ պէտք ենք այս համեմատութեան հետեւութեանց այս խօսքն իբրեւ կոչման նմանակ Ա. Պետր. Գ, 22 տեղէն, այն տանն հոս ալ այն դիպաց մին գտած կ'ըլլանք, որոնց մէջ ասորի Աստուածաշնչին արեւմտեան բնագրաց հետ կը համընթանայ. եւ այս դէպքն նշանակութիւն ունի, վասն զի Պեշխմթայէն աւելի վեր ի հռոմէիէն կ'իլլենք ստով, դէպի ի այն Ժամանակաշրջանին երբ քրիստոնեայ ասորիք Պետրոսն ի թողութն առաջին անգամ՝ իրենց մայրենի լեզուաւ ընդունած էին:

(Վերջը գաւ անգամ.)

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ

ԶՕՔԵՐԻՆ ԿՈՐԻՆԹՅԱՆ ԵՒ ԽՈՉԻԿ ԼՈՒՔՈՅՆՆԵՐ

Մատենագիրը՝ քաղբին ընդունած առանձնաշարհութեանց, միեւնոսա խրկուած պատգամաւորութեան, միջնայուզին, երկրաշարժին, Հայաքաղբի ճակատամարտին, ջըհեղեղեցուն վրայ եւայլն հետաքրքրական տեղե-

* Այս տեղին պակսելով Ջոզֆի հայերէն թարգմանութեան մէջ նոր թարգմանել նախ եղաւ:

ԹԳԳՄ.

** Տգ. Դայնըն ի Կ. Պոլիս, 1824, էջ 168:

¹ Տգ. Վենետ. 1836, էջ 8: Տեղւոյն լատիներէն թարգմանութիւնը (Venetii 1836, p. 3) ամբողջական չէ բոլորովն: A stirpe Davidica.
² Տգ. Վենետ. էջ 17—18:
³ Mössinger, էջ 16: շատ ազատ թարգմանած է՝ Alio loco eadem scriptura dicitur.
⁴ Այլ. օր. "Երեւոյնս էին":
⁵ Այլ. օր. "Նաեւ Առաքելոց":
⁶ Այլ. օր. "Տեր մը Եփեսա Գրեթոս":

կութիւններ տալէն ետեւ՝ կ'անցնի Կերլայի երեւելիներուն ու գիտնականաց:

Ասոց վրայ խօսելու շարքը կը սկսի Զաքարիա Կապրուշեանով:

«Մարդկային ընկերութեան ամենէն կարեւոր անդամները, մանաւանդ թէ, մարդկութեան ճշմարիտ բարեբաններն անոնք են, կ'ըսէ, որոնք իրենց մտաւոր ու դրամական կարողու-

թեան գու-

մարը՝ մարդ-

կութեան

մտաւոր յա-

մաղակմու-

թեան ու բա-

րոյական կենաց

զարգացման,

հասարակաց

քարօրութեան

եւ կրթու-

թեան յառա-

ջացմանը կը

գործածեն:

Այս բանակ'ընէ

գիտնականը՝ իր

մտաց ծնունդը

հաղորդելով,

ուսուցիչը՝ նո-

րարոյս միա-

քերը կրթելով,

արուեստաւորը

գեղեցիկն ար-

տագրելով ու

ատենաբանը՝

ճշմարտու-

թիւնը քարո-

զելով:» —

Զայս՝ ըսաւ:

Զաքարիա Կապրուշեան: Ինք չէ թէ միայն ի-

բրեւ նշանաւոր ուսուցիչ մեծ ծառայութիւն

մատոյց իր ազգին ու հայրենեացն, այլ նաեւ

իբրեւ երեսելի գիտնական, իբրեւ բանաստեղծ,

իբրեւ նկարիչ ու մեքենագործ շատ օգնեց հա-

մակրթութեան զարգացմանը:

Նշաւ Կապրուշեան Կերլա հայաբաղաւր

1794 Ա.գ. 18ին: Հայրը՝ Թովսէփ, մայրը՝

Վարդերես Ըննա-Մարիամ կը կոչուէր: Ծարրա-

կան գպրոցները՝ իւր ծննդեան քաղաքն աւար-

տեց, միջնագպրոցներն ու փիլիսոփայութիւնը՝

Գլուստ: 1815ին աստուածաբանութիւն սոր-

վելու համար Գարլապուր գնաց: Հոս՝ աղատ

եղած ժամանակ, Ռայիլինկ պարոնին Զէլէնգոյի քարտուղարին եւ ուրիշներուն զուգընթերը կը սորվեցընէր: 1817ին հրաժեշտ տուաւ Գարլապուրիկի ու միանգամայն քահանայական վիճակին, որուն տղայութենէն մեծ փափաք ունէր. բայց չափազանց կարճ հասակին համար՝ ան-յարմար գտնուեցաւ: Թիշեալ տարին իւր քաղքին մէջ՝ հարկաց յանձնակատար (rec-

tificateur com-

missarius)

անուանուեցաւ:

Տարի մը ետքը

քաղաքն իրեն

յանձնեց տղոց

կրթութիւնը:

Էւ որովհետեւ

երկու պաշտօնն

ալ չէր կրնար

պահել, անոր

համար առա-

ջինէն հրաժա-

րելու հարկա-

րեցաւ՝ պա-

հելով վերջինը:

— Այսպէս՝

Կապրուշեան

մտաւ այն գե-

ղեցիկի, բայց

միանգամայն

դժուարին աս-

պարեզն, ուր

42 տարուան

մէջ՝ 2425

տղայ կրթեց:

ազգին համար:

— Ամէն օր

ուրիշ ժամ

ԶԱԿԱՐԻԱ ԿԱՊՐՈՒՇԵԱՆ

կը սորվեցընէր. չորս՝ հրապարակական դպրոցին մէջ. չորս՝ իր տունը: Առանին դասախօսութեան առած տղոց, ամէն տարի 10—15 հոգի, չէ թէ միայն ձրի կը սորվեցընէր, հայաւ նաեւ, իր կարողութեանը համեմատ՝ անոնց մարմնաւոր պիտոյքը կը հոգար: Ասոցմէ մէկը ետքէն լաւ եկեղեցական, մէկան՝ ընտիր ուսուցիչ, երրորդը՝ ճարտար դատաւոր եղաւ: Ասոնք՝ ընկերութեան համար թերեւս կորսուած էին, եթէ Կապրուշեան անխոնջ աշխատութեամբ ուսմունքնին շարունակելու համար իրենց հիմնարկութիւնները չհոգար եւ իրենց ապրելու կերպին վրայ չմտածէր: Ինք չէ թէ միայն

գայրոցի մէջ խօսքով կը հաղորդէր ու կը սորովեցնէր մարդկային պարտքերն, այլ նաեւ շատ անգամ՝ կենաց մէջ գործեով ցուցոց, թէ ինչպէս կը կատարէ քրիստոնեայ մարդ մը իր առ Աստուած ու առ մարդիկ ունեցած պարտաւորութիւնը: Յուցոց թէ ինչ է պարտքը ստորակարգելով մը, եւ ինչ կը սպասէ ազգն իր զաւկներէն:

Թէպէտ իր պաշտօնին պարտաւորութիւնները միշտ մեծ խղճմտեւորով կը կատարէր, այստե ամենայնիւ գիտցաւ՝ իրբեւ անխնայ մարդ մը, իրեն ժամանակ գտնել՝ առեն առեն գործելու այն ասպարիզին մէջ ալ, որ թէպէտ իր շրջանին չէր վերաբերեր, բայց ասանցով իրեն մեծ գովութիւն ու պարծանք բերաւ:

Այսպէս, օրինակի աղագաւ, շինեց երկու գեղեցիկ երկրագունդ, հարեւր տարի գործածելու համար տուժար (calendaria saecularia) արեգակնային շրջանական դրութիւն, երկու արուեստակերտ արկը. (մէկը՝ 51, մէկալը՝ 100 ձգեցով: Ասոնք գաղտնի գապականներու ձեռքք կը բացուին ու կը գոցուին): Վերջինը՝ Լնտոնի համաշխարհական արուեստահանդիսին համար շինուեցաւ: Եկեղեցւոյ մէջ երկու խորան կանգնեց իր ձեռքովը: Բաց ասկէ, շինեց ամպհովանի մը, եկեղեցական լապտերներ, փայտէ արուար աշտանակներ. ասոնցգործեց ամբողջ եկեղեցական հանդերձանք մի. գծագրեց 37 հատ թափանցիկ նկար (transparent illuminator), թատերական զարդարանքներ, 40 կտոր մեծ պատկեր, քաղքին խնդրելով՝ 12 յաղթական դուռ, դամբաններ եւ այլն:

Թօրինեց յաջորդ գրքերը. Հարեւր եւ կեղեցական երգ: — Հայ. հունգարերէն Ալքսանդրան. — հայերէն քրիստոնեական, 2օրորդ պատուիրան հայերէն, ոտանաւոր, երկու հատոր: — Երգիծական բանաստեղծութիւն՝ Աղուստ եւ շնորհալ (castor) վրայ: — Ողբ, ոտանաւոր չափով, հայերէն: — Պատարեալ է հայերէն ոտանաւոր բանաստեղծութիւնն ազգային խնդրոց վրայ, մէկ հատոր: — Նախանձամութիւն, երեք հատոր: — Խառն բանաստեղծութիւնք, հայերէն, երկու հատոր: — Պատասխանատուութիւն (apologia): — Աստուծոյ նախանձամութիւնը, հայերէն, արձակ, ինը հատոր: — Կնքագիտութիւն (Heraldica) լատիներէն, չորս հատոր: — Նորա-

գոյն եկեղեցական տաղեր, հայերէն, չորս մեծ հատոր: — Հայերէն, լատիներէն, հունգարերէն բառարան. Հինգ հատոր: Ասոնցմէ զատ ունի գեռ շատ մը գրուածքներ, թատերախաղութիւններ, բարոյական վէպեր, եւ այլն:

Իր պաշտած ազգին, իր սաստիկ սիրելի քաղքին նկատմամբ ունեցած սիրոյն եւ միտութեան յայտնի նշանները ցուցոց, երբ Խուտ-նայի, ինչպէս նաեւ Սէրէշի Դրանսիլուանիոյ եպիսկոպոսներուն՝ իրեն մատուցած պատուաւոր եւ աւելի եկամուտ բերող պաշտօնները չընդունեցաւ: Մնաց այն խեղճ ու փառք չբերող պաշտօնին մէջ, որպէս զի անկից եղան ալ՝ իր կարողութեանը համեմատ՝ իւր խնարհ ծառայութիւնը նախ այն քաղքին մատուցանէ, որուն պատերուն մէջ իր որրոցն որրորեցաւ...: Եւ ո՞վ կրնայ իր բազմաթիւ գործքերուն նոյն խիստունները մէկիկ մէկիկ յառաջ բերել: Թող Հայաքաղքին կաթողիկէն, Փրանկիսկեանց եւ կեղեցին, քաղքին խորհրդանշոցն ու խել մը մասնաւորաց աներն վկայեն թէ ինչ գործքեր գործեց անոնց մէջ կապուշեան:

Չեկաւ երեւելի մարդ մը կերպի հայաքաղքը, որ գնացած չըլլայ, կամ տարած չըլլաս կապուշեանի: Այսպէս ի մէջ այլոց, այցելութեան եկաւ իրեն հուշակաւոր պատմագիրն Լատիզաւոս Գեովարի, որ իւր շաքաթաթերթին մէջ «Բանի մը խօսք կերպի քաղքին վրայ» — յաջորդները կ'ըսէ կապուշեանի վրայօք. «Նոռութեանց մատաւորութեանը (հումեական գաղթականութեան) ջով՝ ունի կերպի քաղքն ուրիշ ոչ նուազ երեւելի գանձ մը, զԶաքարիա կապուշեան: Որո՞նք միտքը կրնայ գալ, որ այս անունն արտաբերած ստեղծիս, մոռցաւ, մեռած հանձարի մ'անունը կու տանք: — քաղքին մէկ ողորմելի տանը — իրբեւ թէ նախագաւթի մը պէս բանի մը — մէջ կը մտնէր: Հոս՝ կեցած է պզտիկ պատահաններու դիմաց՝ գեղեցիկ մատնադարան մը. ալ ու ձախ հանքային ու հնութեանց ժողովածոյներ. — մեծագոյն սենեակի մը մէջ՝ շատ մը լմնեցած ու չլմնեցած մեքենական արուեստակերտներ: Ասոնց մէջ՝ շարժական արեգակնային դրութիւն մը՝ տղոց գործածութեանը համար. արկղիկ մը 51 ձգեցով, որոնց երեքը դուռն առնելով՝ մէկն զմէկալը կը փակեն ու կը բանան. — անկիւնի մը մէջ՝ երկրագունդ մը, գեղեցիկ ու ճիշդ գծագրութեամբ, — Բաց

¹ Այս տիպարով. MDCCCXCIII seuta heraldica totius mundi, imperiorum, regnorum, principatuum,

provinciarum, ducatum ac comitatum insignia in eo continentia.

ասոնցմէ, ամէն սեղան լեցուն է արուեստա-
կերտներով: Հօս է գրասեղանն ալ, վրան՝
հունգարերէն ու հայերէն գրքերով. — հայե-
րէն — լատիներէն — հունգարերէն բառարան մը,
որ իր երկասիրութիւնն է: Հոն՝ վէպի մը եօթ-
ներորդ հատորը, հայերէն լեզուաւ, բովան-
դակութիւնը՝ կրօնական է, եթէ արդէ կը
յիշեմ,՝ տիտղոսն է. «Գիրք Աստուծոյ նա-
խախնամութեանը վրայ»: Մեղուի փեթակի պէս
լեցուն սենեակը՝ յիսթեան թանգարան մըն է:
Հոս կը նստի, կը գործէ, մազերը ճերմկալու-
սկսած, պզտիկ մարդն, իր վառվառն ու կեն-
դանի աղւըններովն, սպիտակ մօրուքովն ու շոյտ
շարժումներովը: Այսպէս կ'ապրին այսպէս կը
պանդխտին դէպ ի շիրիմ, դէպ ի սպառումն
բու հանձարներդ, որոնք ապրած աստեղին՝
քիչերէն ճանչցուած, իսկ մեռնելէն ետեւ՝
● Բողոքուած են: Ինքն է, հասուղի չայոց դաւ-
թեան Սիրմը: Իր վերմ՝ ոգւոյն տաղերուն
ձայները այսօր ալ կը հնչին հայ քաղքին
եկեղեցեացը մէջ: Ու քանիները կան այսօր, մեր
երկրին մէջ, որոնք այս պատկերահանին, այս
մէքենագործին, այս բանաստեղծին անունն ան-
գամ չեն գիտեր . . . »

Գառնանք կապուշեան ուսուցչին: Թէ իր
ծանր պաշտօնին մէջ ինչպէս վարուեցաւ, ա-
պացոյց են այն վկայագիրներն, զորոնք ուսում
նական վերին տեսչութիւնը, հայ կղերը, քա-
ղաքը, ընկերութիւններ ու մասնաւորը իրեն
համար տուած են:

Վերջին անգամ՝ 1858/59 երորդ ու-
սումական տարին՝ կոխեց այն սրահին սեւմէն,
որն որ իր բարեգգաժ գործունէութեան 42
տարուան վաւերացեալ վկան էր. ասկից ետքը
քաղուեցաւ հանգչելու: Քաղքան՝ իր հաւա-
տարիմ ծառային — որ բազմաթիւ գեղեցիկ,
ազնուական ու անմոռանալի գործերովն անգին
ծառայութիւն մատուցած էր իրեն — մինչեւ
ցմահ եկամուտ կապեց: Այս գեղեցիկ գործ-
քունը այս առթիւ ալ ցուցուց, որ նոր սերունդ-
դեան կրթութեանը մէջ յօդնած մարդուն
ազնուական աշխատութիւնները ճաննալ ու
վարձատրել գիտէ:

Քաղքին որոշումներն արքունական կառա-
վարութիւնն ընդունեցաւ: Եւ որովհետեւ տե-
րութիւնն ալ իւր կողմանէ վարձատրել ուղեց
զանկկայ, որն որ ուսուցչութեան ասպարիզին
մէջ չէ թէ միայն քաղքին, այլ նաեւ տերու-
թեան մեծ ծառայութիւններ մատուցած էր,
կայսրմէ — որ ճշմարիտ արդիւնքը՝ նշյն իսկ

ամէնէն ստորին հպատակին վրայ ալ գիտե-
յարգել, — կապուշեանին համար Ոսկէ
Արժանեաց խաչը ինչպէս: Յիշատակաց արժանի
պիտի մնայ իր ծանօթներուն առջեւ այն օրը,
երբ — 1860 Ապր. 20 — Սոնքը — Տո-
պոգայ վիճակին աւագերեցը, Հայաքաղքին
մեծանուն ժողովրդագետը, խաչիկ Լուսաշեան՝
Գրանսիրականիդ հոռմեական ուղղափառ դպրո-
ցաց վերատեսչութեան կողմանէ խրկուած պաշ-
տօնական պատուիրակը, գեղեցիկ ծառայատու-
թեանէ մ'ետեւ, անոր կրօնը վրայ կախեց ոսկէ
Արժանեաց խաչը: Այս հանդիսութեան գրեթէ
բոլոր քաղքին ազնուական մասը ներկայ էր:

Ու արդեօք ասկից ետքը գործքերէն
քաղուեցաւ: Այս բանս կապուշեանին վրայ
եւ ոչ իսկ կրնաք մտածել, զոր ելլող արեւ-
գակն արդէն իր գրասեղանին առջեւ դրանէր:
Չէ, իր գործունեաց հոգին ասկից ետքն ալ
շատ գեղեցիկ ու օգտաւոր բաներ ստեղծեց:

Բայց վերջապէս նախանձեցաւ անողորմ
մահն անոր տրուած այնչափ պատուոյն եւ սահ-
ման չգտնող յարգանաց վրայ, որոնք մասնա-
կեցեցաւ ալեւոր գիտնական իր գեղեցիկ մտաց
ծննդեանն, ընդարձակ ծանօթութեանց ու
մատուցած մեծ ծառայութեանը համար:
1870 ին զինքն ալ յափշտակեց մեզմէ: —
Կարճատեւ հիւանդութեանէ մ'ետեւ Ապրիլ
27 ին դարկաւ վերջին անգամ սիրուն, այն
սիրուն, որն որ աւելի սիրեց իր քաղքը, իւր
որրոյն ու իրեն շիրիմ տուող հայրենիքը, քան
թէ ինք զինք . . . : Ասոր վրայ հորիզոնէն կա-
մաց կամաց աներեւութացաւ այն պզտիկ, բայց
գերապանծ աստղն, որ — թէպէտ քիչերէն
ճանչցուած — կէս դարէ մ'աւելի լուսաւորեց:

Հանգչեցաւ արդ ան որ հաջատան
անունը միայն գիտեր . . . որ մարմնը եւ հոգւոյ
ամէն կարողութիւնները՝ միայն հասարակաց
օգուտը յառաջացնելու գործածեց . . . որ
ապրեցաւ միայն Աստուծոյ, հայրենեաց, հայ
ազգին, իւր ծննդեան քաղքին եւ ընկերացը
համար:

*

Խաչիկ Լուսաշեան:

Այս երեւելի պատմագետն, այս նշա-
նաւոր մատենագիրն, այս տաղանդաւոր գիտ-
նականը ծնած է Կերպրի մերձակայ օդգլէն
գեղը 1804 Մարտ 30 ին: Իր սկզբնական
ուսումը Կերպր, փոխտոմարութիւնը՝ Գարշա-
պուրի, իսկ աստուածաբանութիւնը Վիեննայի

Համալսարանն աւարտելէն ետեւ՝ 1828-ին Գեր. Ար. Ազարեանէ՝ Կեսարիոյ Արքեպիսկոպոսէն, Միխիթարեան Միաբանութեան ընդհանրական Աբապայէն քահանայ ձեռնադրուեցաւ։ Այս ժամանակէն մինչեւ 1837 Կերլա, իրեւ հոգաբարձու, իսկ 1837-էն մինչեւ 1856 Կարլսպուրկ, եպիսկոպոսական կղերանոցին մէջ իրեւ ուսուցիչ եւ փիլիսոփայութեան վարդապետ գործեց։ 1856-ին Կերլայի ժողովրդապետ եւ միանգամայն Տոպոգայ եկեղեցական վիճակին աւագերէց անուանուեցաւ։ — Լուքաշեան՝ իր մեծ գործնէութեամբ չէ թէ միայն եկեղեցւոյ շատ մեծ ծառայութիւն

ԴԱՅԻՆԻՆԻ ԼՈՐԻՍԻՆԻ

մատոյց, այլ նաեւ իր ազգին՝ որուն հաւատարիմ որդիներէն — եւ Հայաբաղբէին՝ որուն ամենէն մեծ բարերարներէն մէկն էր։

Լու գիտէր Լուքաշի, թէ միայն հաւատը ունեցող մարդը կրնայ Լա. քաղաքացի ըլլալ։ Իսկ փորձառութիւնը, որը հոգ հոգուց ընելով եւ եկեղեցական պաշտամունք կատարելով ստացաւ, այն համոզումն ըլաւ իր սրտին մէջ, թէ Հայ ժողովրդեան հաւատը, իր եկեղեցական ծէսէն անբաժին, անոր հետ սերտիւ միացած է։ Անոր համար էր իր մեծ ու ազնուական ճիգն, որ հայ եպիսկոպոսութիւնը վերականգնուի։ Ասոր նկատմամբ շատ գործեց ու ալ աւելի գրեց։ Մանաւանդ թէ իր ալեւոր հասակին մէջ, չվախնալով երկայն ճանապարհորդութեանց աշխատութենէն, Գրանսիլուանից չորս հայաբաղաքներէն յօրինուած ու ստորագրուած յանձնարարական թղթով մը,

Հռոմ գնաց։ Բայց ի զուրի՝ իր եռանդուն գործունէութիւնը կտորեց մահը . . . եւ ոչ իսկ հաբաւ լեռը կրցաւ ելլել, որ գոնէ անկէ կարենայ նշմարել խոտաացուած երկիրը։ . . . Ասանկ իրեն հետ գերեզման գնաց Հռոմգարաւ հայոց եպիսկոպոսութեան վերականգնուելուն վերջին յայն ալ։

Լուքաշի, ազատ ժամանակը մեծ սիրով ու եռանդեամբ կը կարգար լատին մատենագիրներն, որոնցմէ անանկ լատինականութիւն մը ստացաւ, որ հաջորագրու է։ Ըրածնուտ վկայ են, Տակիտոսի հոն ու զոլուտ ոճովը գրուած Գրանսիլուանից Հայոց պատմութիւնը (Historia armenorum Transilvaniae) — «Հայոց դիւրը եւ իրենց պատմութիւնն ի հնումն — կ'ըսէ, իր գործերու մէկուն մէջ — իմ երիտասարդութեան գլխաւոր նիւթը կազմելով, հարկ եղաւ, որ Հայոց աննդմիջական դրացի եղող ծածկեալ ու անհետ եղած մեծ տերութիւններուն եւ ուրիշ՝ Հայոց հետ յարակցութեան մէջ եղող ազգերուն պատմութիւնն ուսումնասիրեմ։» իր խուզարկութեանցը մէջ, շատ մեծ օգնութիւն մատոյց իրեն, իւր լեզուագիտութիւնը։ Ինը լեզու գիտէր (հայ, հունգերմ, ռումաներէն, իսպ., գաղղ. անգլ., լատ. եւ յունարէն) ի գիր, եւ գրեթէ զամենքը՝ նաեւ ի լեզու։ Ասոնց օգնութեամբը՝ օտար լեզուաւ լլլոյս տեսած աղբիւրներէն, ուզածին պէս կրնար ծծել։ «Ո՞վ պիտ'որ ըլլայ — կը հարցնէ գիտնականն Ստեփ. Հօրլաթ. — այն . . . մեր մէջ բնակող Հայերէն, որ հայ մատենագրաց օգնութեամբը յայտնէ մեզի հունգարական ազգերուն վրայ խոսող տեղեաց անունները»։ Այս հարցման պատասխանը տուաւ Լուքաշի։ Ինը չէ թէ միայն լուսաւորեց հունգարական ազգաց վրայ խոսող տեղեւոր անուններն, այլ նաեւ աշխատասիրեց (verarbeiten) զանոնք այն մեծ գործքին մէջ, որուն անուը գրաւ «Հռոմգարացւոց նախնիները, իրենց վաղեմի անունները, բնակութեան տեղերն ըստ հայ աղբիւրաց»։ Այս գործքին գերապանծութիւնը հունգարական ակադեմիան հրապարակական եղանակաւ յայտնեց — 1871-ին — իր ճանաչման մուրհակով — Լուքաշիի մատենագրական գործքերէն կը յիշէր դեռ «Յաւելուածք» Գրանսիլուանից Հայոց պատմութեանը. «Վարդ Սրբոյն Գրիգորի» եւ այլն։

Իրեւ առանձինն մարդ շատ խնայողութեամբ կ'արարէր, որպէս զի կարենայ ժողոված լուսանքն անոնց համար մէկդի գնել —

գործը փրկելն ամենէն աւելի մեր սիրոյն յանձնեց — որպէս Տամար: Մարգկային գլուխէն զգածմամբը լեցուած, եւ անդիմադրելի կերպով զարնող սրտին ազդեցութեանը հետեւելով՝ սկսաւ իր ազնուական դիտաւորութիւնը գործադրել, երբ 1861ին՝ 4000 Ֆիորինով Տիմ դրաւ Հայաքաղբին մէջ Տիմուկու մանչ տղոց որբանոցին: Գեղեցիկ օրինակը հետեւողները գտաւ. վասն զի ինչպէս մասնաւորը, անանկ ալ Հասարակութիւնը բաւական գումարով այս սուրբ նպատակին օգնեցին: Անանկ որ այս կարեւոր Տիմարկութիւնն արդէն սկսած տարին գործադրուելու կարողացաւ: Ասկայն ազնուական հոգին չուզեց կանգ առնուլ այս տեղս, հապա 6000 Ֆիորինով՝ պղտիկ բայց գեղեցիկ տուն մը գնեց: Իր սիրական Տիմարկութիւնը կենաց վերջին վայրկեաններուն մէջ շուրջաւորեց. վերջին անգամ տուաւ զարձաւ 4000 Ֆիորին: Ասկայն ինչ էրևեր, վերջին անգամ: Իր վերջին փափաքն էր, որ եթէ ուրիշ ազնուական փափաք մը — այսինքն հայ եպիսկոպոսութիւնը — իր մահուանէն տասը տարի ետքը չկրպակնանայ, այն ատեն իր ստացուածոցը կէսը որբանոցին անցնի:

Լուբաշի՝ Հայաքաղբի ազգային վարժանոցին 15 տարի վերադասութիւն ըրաւ: Ղարթոյսկան խորհրդոց մէջ՝ վերջին անգամ նախագահութիւն ըրաւ 1876 Սեպտ. 7ին: Ասկից ետքն, ալ չկրցաւ իր ծերութեանը համար դպրոցաց սեւմբը իրենց: Անկողին ինկաւ: Գեղեցկախօս շրթունքները գաղթեցան, իմաստնալից խօսքերը դպրոցներն ալ չհնչեցին: Աչքերն, որոնք այնչափ կը զմայլէին իր Տիմարկութեանցը վրայ — յաւիտեանս գոցուեցան 1876 Հոկտ. 24ին:

Այս — ամենուն սիրտը ցաւով լեցնող — դէպքէն երկու օր ետքը՝ քաղաքն արտաքոյ կարգի ընդհ. ժողով մը գումարեց: Ասոր գլխաւոր կէտերն էին. քաղքին խորհրդականները, քահանայը, ռատոյիչը եւ վարժապետը, ու թ որ սգոյ շղար (նոր) կրեն: Երկրորդ — որովհետեւ քաղաքը հանգուցելոյն արժանիքն՝ շնորհակալութեան եւ որդիական սիրոյ գործքն ու բնութեան անմահացնելու ուզեց — իրեն համար շինուելու արձանին ծախուցը համար 1000 Ֆիորին կու տայ:

Քաղման հանդիսաւորութիւնը կատարուելէն ետեւ՝ մարմինն եկեղեցւոյն ստորերկրեայ դամբանարանը տարուեցաւ,¹ ուսկից

¹ Դագաշը որմն մէջ հիւսած. պատին վրայ ալ

մնացորդներն ետքէն (1888) առնուեցան ու մեծ հանդիսութեամբ որբանոցին նորաշէն եկեղեցին դրուեցան:

Ընդարձակ շրջան ունեցող գիտութիւն, անբեկանելի ազգասիրութիւն, հայ եկեղեցւոյն իրաւացի օգուտը պաշտպանելու մէջ՝ անէջ եռանդ, զոհողութիւն, մարդասիրութիւն — ասոնք էին իրեն կենաց յատկացեալ նշանները: Արնան տարիները գալ, տասնեակներէ ետեւ դարեր... կրնան մեր քաղքին վրայ լաւ ու գէշ օրեր երեքալ, բայց հազիւ պիտի ունենայ մեր քաղաքը ուրիշ Լուբաշի մը: Պիտի ըլլայ եռանդ, հաստատուն բնաւորութիւն, զոհողութիւն, անշահասիրութիւն. վասն զի ապագային վրայ պէտք էնք կասկածիլ: Բայց անանկ մարդ մը, որ իր երիտասարդ ժամանակին համոզումը ծերութեան օրերուն մէջ ալ՝ երիտասարդական աշխուժով՝ մինչեւ վերջը պաշտպանէ, որ իր 73 տարւան հասակին մէջ ալ ան անշահասիրութիւն, ազնուական մտածութեամբ եւ գաղափարներով իշնայ գերեզման, որոնցով որ իր ասպարէզն սկսած է. — որ իր կենաց մէջ, ամէն ժամ իրեն զանայ՝ միայն անոր համար, որ ռաբիշներուն կարեւոր ապա. — որ իր լուսններն՝ դեռ կենացը մէջ տայ, առանց մէկուն գիտնալուն... որ երբեք փառքը չփնտուէ, որ անպարծութեան շուրթն ալ սարսափի... որ մշտնջենաւոր ժամանակներ մնացող հիմարկութիւններով համարուելութիւնը հարուստցնէ... ասանկ մարդ մը, մարդկութեան միայն ոսկիդարը կրնայ ցուցնել:

ՅՈՂՃ. ԱՆՆՅՈՒ

ԲՆԱԳԱՑՍԱԿԱՆ

ՊԸՂԵՍՏԻՆԻ ԲՈՑՍԵՐԸ

Պաղեստին յաճախ Ս. Գիրս կը կոչուի երկիր՝ որ բնէ զկաթն եւ զմեղը: Մովսէս ըսաւ ժողովրդեան. Տէր Աստուած քո տարցի դբեզ յերկիրն բարի եւ յաղթ. ուր փառքն ջնոց, եւ աղբիւրը անդնոց բոխեն ընդ գաղտս եւ ընդ լերինս, երկիր ցորենոյ, եւ գարւոյ, եւ

այս մարմնացի յիսուակաթնը կեցած էր ոսկեգերով. Hic requiescit R. D. Christophorus Lukacs. Archid. Distr. Szolnok Interioris. Parochus arm. rit. Szamosujvariensis. Director gym. et S. Sedis consistorialis Assessor, nat. 1804. 30a. Martii. denatus 1876 24a Oct. aetatis suae 73. sacerdotii 49. Decus. column et benefactorem lugent omnes Armeni transilvani.